

Jasna Fakin Bajec

KRAS V SREDIŠČU DRUŽBENOGOSPODARSKIH IN SOCIALNIH SPREMEMB OB KONCU 19. IN NA ZAČETKU 20. STOLETJA

»Ko bo železna kača cel svet prelezla, gorje svetú; ko bodo železni ptiči leteli po zraku, gorje svetú; ko bo kočija tekla sama in kočjaž imel pri sebi ključe, gorje svetú; kadar bodo kokoši popoldne nesle, gorje svetú; kadar bodo golobradci pravico sodli, gorje svetú...« (Grgič V., 2004) je nezaupljiv pogled na nastajajoče družbenogospodarske spremembe, ki so spremljale malega človeka iz tradicionalne kmečke družbe v dobo industrializacije in kapitalizma, opisoval stari oče svoji vnukinji, današnji vaščanki manjše gručaste vasi na Komenskem Krasu, Gorjanskem. Gradnja železnice v 19. stoletju, pojav letalstva v prvi svetovni vojni, prihod prvega avtomobila v obdobju med prvo in drugo svetovno vojno, industrijski razvoj mest, razslojevanje vaške skupnosti, spreminjanje spolnih vlog, pa tudi oblačilne kulture, vedenjskih vzorcev, norm in vrednot so le del številnih družbenih sprememb, s katerimi so se soočali kmetje konec 19. in v začetku 20. stoletja. Središče industrializacije je za kraško področje predstavljalo mesto Trst, ki se je iz ribiškega naselja razvilo v pomembno pomorsko in industrijsko središče avstro-ogrske monarhije. Čeprav italijansko zgodovinsko¹ ni rado priznalo, da je bil gospodarski razvoj Trsta v 18. in 19. stoletju odvisen od intervencij avstrijske politike ter posrednega in neposrednega zaledja, nam zgodovinski podatki o prisotnosti nemškega, češkega pa tudi slovenskega kapitala in delavne sile nazorno kažejo, da so pri njegovem gospodarskem razvoju veliko prispevali tujci; najprej podjetniki in trgovci, nato še delavci iz bližnjega zaledja, med njimi tudi s Krasa. Delo v Trstu in drugih večjih industrijskih krajih (Nabrežini in Tržiču (Monfalcone)) je za kraškega kmeta iz zaledja, ki je bil stoletja priklenjen na zemljo, jo obdeloval in trepetal pred naravnimi nesrečami, predstavljalo pomemben gospodarski izziv in možnost vzpona na družbeni lestvici. Tu mu je bil ponujen stalen zaslužek in nov industrijski tempo, ki ni sledil letnim časom ali biološkemu ritmu. Novo nastali slovenski vaški proletarci so se najprej dnevno selili v tržaške industrijske obrate, potem pa, ko so se prilagodili mestnemu načinu življenja, so se nekateri sčasoma tudi odselili in si tam največkrat poiskali bivališča. Vseskozi pa so bolj ali manj ohranjali družbene in etnične vezi s slovenskim podeželskim okoljem. Poleg slovenskega proletariata se je v tržaškem mestu začel razvijati tudi slovenski srednji meščanski razred, ki se je čedalje bolj uveljavljal na gospodarskem področju.

Pomemben gospodarski razcvet je mesto Trst začelo doživljati po letu 1719, ko je bilo skupaj z Reko razglašeno za svobodno luko in je obenem dobilo redno prometno povezavo z Dunajem. Ekonomska in demografska rast mesta se je nadaljevala tudi v 19. stoletju, ko je v duhu liberalizma, kapitalizma in tržne gospodarske logike, ki jo je prinesla industrijska in agrarna revolucija, postalo najpomembnejše pomorsko mesto habsburške monarhije, predvsem pa najpomembnejši industrijski center v bližnjem in daljnem zaledju. Hiter vzpon mesta nam nazorno kažejo demografski podatki rasti prebivalstva, »saj naj bi se med leti 1700 in 1800, povečalo kar za 4,5 krat« (Finzi 2001: 17);² od začetnih 5.000 prebivalcev naj bi poskočilo na skoraj 30.000 prebivalcev. Demografsko rast je vseskozi pogojeval priliv trgovcev, podjetnikov in delavcev iz manj in bolj oddaljenih zalednih krajev; glavnina priseljenskega toka pa je izvirala iz naravnega mestnega zaledja (Kalc 2002: 15).³

Industrijski razvoj najbližjega urbanističnega centra je bistveno spremenil tudi identiteto agrarnih lokalnih skupnosti v bližjem kraškem zaledju, ki so še v začetku 19. stoletja predstavljale

¹ Različne pristope tržaških zgodovinarjev na politični, gospodarski in kulturni razvoj Trsta od 18. stoletja do 80. let 20. stoletja je predstavil zgodovinar Boris M. Gombač v knjigi z naslovom *Trst-Trieste, dve imeni ena identiteta*.

² Za natančne podatke o demografski rasti Trsta glej: Breschi, Kalc, Navarra 2001: 69- 237.

³ Največ se jih je preselilo z Goriškega, Kranjske, Istre. Precejšnje število priseljencev je prispevala tudi Furlanija, v drugi polovici 19. stoletja pa se je povečal priseljenski delež iz bolj oddaljenih avstrijskih dežel. Ob zadnjem avstrijskem popisu leta 1910 so našteji 229.417 prebivalcev; od tega se je kar 56.928 oseb izjavilo za Slovence, kar pomeni, da je bil Trst največje slovensko mesto (Kalc 2000: 15).

samozadostno kmečko vaško skupnost, ki pa je poznala tudi družbeno diferenciacijo. Po raziskavah zgodovinarja Johna Davisa se je kraško ljudstvo začelo zavedati posledic industrializacije že sredi 19. stoletja. Pri tem je pomemben prelom predstavljalo leto 1848, ko je z zemljiško odvezo prišlo do odkupa zemlje, kar je na eni strani povzročilo zadolžitev najšibkejših kmetij in njihov spust na najnižjo stopnjo socialne lestvice, na drugi strani pa vzpon vaških mogotcev. Poleg tega je v tem času prišlo do izboljšanja higienskih in prehrabnih razmer, kar je povzročilo manjšo umrljivost otrok in s tem demografsko rast prebivalstva ter večje število »odvišnih ljudi« (Davis 1989: 74). Ti so ostali brez zemlje in tako bili prisiljeni poiskati zaposlitev v mestu ali pri premožnih kmetih. Obenem pa je tudi sama industrializacija in urbanizacija Trsta privabljal vedno več delavne sile in za kmeta predstavljala magični magnet, ki je podeželana na eni strani »pritegoval z navideznim bliščem in meščanskim blagostanjem, na drugi pa ga odvrčal z novim delovnimi zahtevami in kapitalistično etiko« (Verginella 1990: 8). Za odhod v mesto so se odločali predvsem pripadniki mlajših generacij, ki so v domačih razmerah zaradi nastajajočih procesov razslojevanja in sprememb živeli v negotovosti in brezperspektivnem položaju. Čeprav je prilagoditev novemu načinu življenja, novim delavnim okoliščinam, modelom obnašanja, marsikdaj tudi tujemu narodnostnemu duhu, mnogim priseljencem s podeželja povzročala tesnobo, napetosti, frustracije in domotožje po domačem ognjišču, so mnogi preselitev v mesto doživljali kot vzpon na družbeni lestvici, ki naj bi jim prinašal boljši življenjski standard in blagostanje.

Tako se postavljajo vprašanja, na kakšen način so se družbenogospodarske spremembe in pretresi, s katerimi se je soočal Trst in bližnja okolica, odražali na kraškem zaledju; kako so vplivali na spreminjanje agrarnih tradicionalnih skupnosti, na njihove družinske strukture, pravila skupnosti, ekonomske strategije in demografsko obnašanje. Na kakšen način je nekdanji navidez negibna, vase zaprta, konservativna vaška skupnost, ki v realnosti ni zmogla nikakršnih avtonomnih iniciativ, doživljala in se prilagajala novim družbenogospodarskim in socialnim spremembam? To so glavna izhodiščna vprašanja, na katera bom poskušala odgovoriti v pričujočem prispevku, v katerem bom v fragmentih predstavila gospodarsko življenje ljudi in njihovo soočanje z bližnjim Trstom. Iz historične perspektive želim skozi življenjske zgodbe krajanov iz kraške vasi Gorjansko analizirati proces spreminjanja vaške skupnosti iz tradicionalne v sodobno,⁴ pri čemer sem glavno besedo dala prebivalcem Gorjanskega – njihovim doživljanjem, občutkom, težavam, uspehom in porazom.⁵

Vas Gorjansko se nahaja na zahodni strani Komenske planote, tik ob glavnem središču Spodnjega Krasa – Komna. Zaradi ugodne geografske lege ob lokalni cesti, ki povezuje Komen z bližnjimi kraji v sosednji italijanski državi: Nabrežino, Tržičem (Monfalcone), Gorico in Trstom ter na slovenski strani z Ajdovščino, je bila vas vseskozi povezana s sosednjim tržaškim območjem, ki je pomembno vplivalo na gospodarski, kulturni in politični razvoj naselja.⁶

Kot večina krajev na Krasu je bila tudi vas Gorjansko vse do 19. stoletja tradicionalna vaška skupnost, v kateri je bila glavna gospodarska panoga kmetijstvo; živinoreja, poljedelstvo in vinogradništvo; do 19. stoletja so se kmetje poleg z govedorejo ukvarjali tudi z ovčarstvom in s svilogojstvom, o katerih pa v današnjem času pričajo le še ledinska imena in murve.⁷ Zaton ovčarstva je na Krasu pogojevalo pogozdovanje s črnim borom,⁸ predvsem pa propad tržaške

⁴ Za vas Gorjansko sem se odločila, ker je znotraj Komenske občine, kjer opravljam raziskovalno delo, najbližja Trstu.

⁵ Izjave informatorjev sem zapisala v njihovi narečni govorici, da bi s tem bolj poudarila njihova občutja ob spopadanju z raznovrstnimi družbenimi spremembami, ki so zaznamovale njihovo sleherno življenje. Ker nimam znanja jezikoslovca, nisem upoštevala jezikovnih pravil transkripcije, temveč sem le pravopisno postavila ločila in velike začetnice.

⁶ Ob ljudskem štetju v času Avstro-Ogrske, leta 1910, je v vasi živelo 528 prebivalcev (Soča: 25. februar 1911).

⁷ O ovčarstvu pričajo ledinska imena ter kovane mreže pri vhodu v cerkveno obzidje, ki so preprečevale drobnici prihod na posvečeno zemljo, o svilogojstvu pa murve, ki so dajale hrano sviloprejkam.

⁸ Na Komenskem Krasu se je pogozdovanje s črnim borom začelo v okviru programa splošnega pogozdovanja Krasa okoli leta 1859.

volnarske industrije zaradi bombažnih tovarn z Goriškega. S tem se že pokaže negativen vpliv industrializacije, zaradi katerega so gorjanski kmetje izgubili pomembno kmetijsko dejavnost, ki jim je prinašala dodaten dohodek, vendar je po drugi strani industrializacija in posledično demografska rast prebivalstva omogočala dodatne gospodarske dejavnosti, ki so bile donosnejše od ovčarstva. Počasi razvijajoče se novo mestno industrijsko gospodarstvo je podeželanom omogočalo, da so si lahko izboljšali gmotni položaj s prevozništvom (furmanstvom), ko so v večje tržaške kraje vozili tovor iz notranjosti slovenskih krajev, poleg tega pa so si svojo ekonomijo izboljšali z večjo prodajo kmetijskih pridelkov. Po ustnem izročilu so gorjanski kmetje vozili tovor v Trst iz Ajdovščine in pri tem zaslužili zajeten kupček denarja: »Moj nono je vozil mlince, to so ble deske za kište (zaboje) za sadje. V Ajdovščini so naložili, tam so to žagali, nato so vozili do Ribemberka, to bi bil današnji Branik, kjer so vzeli moše - frajterje, da so pomagali zapreč do vrha Krasa. So mogli pomagat, ker je bil velik navkreber (vzpon). Zaslužili so za vsako furo (pot) 7 kron in 1 krono so dajali Ribemberčanu. Nono je pravu, da so šli okoli polnoči od doma v Ajdovščino in okoli osmih, devetih zvečer prišli v Gorjansko, spregli, nabranili živino in potem proti jutru spet napregli in šli v Trst. Iz Trsta, če so le mogli, so kaj pripeljali v Gorjansko ali v Komen. Samo da so dobili še kakšen denar, da niso šli prazni nazaj. To je vozilo dosti njih. To so vozili dvakrat v tednu, ma praktično so vozili cel teden. To so trpeli ljudje in žvali« (Buda, 2004). Pomemben zaslužek jim je prinašala tudi gradnja železniške proge, ki je povezala Dunaj s Trstom. Za njeno gradnjo so okoliški kmetje z volovsko vprego vozili gramoz: »Moja nona, mama od tatija, so imeli doma vole; sedem glav živine, ma vedno dva vola za orat, in je hodila, ko so delali železnico, vsako jutro vozit kamnje. Je bla korajžna ženska, je naložila v žbrinco (koš za listje) seno, nafutrala (nahranila) žval in skupaj s še štirmi moški šla vozit kamne. Ona ni nakladala, ona je le vozila. Nono je bil bolan, zato je ona vozila. Umrla je, ko je imela 87 let« (Peric, 2004), je težko življenje starih staršev opisala informatorka. Nekaterim pa je razvoj Trsta in bližnjega Tržiča (Monfalcone) omogočil prodajo drv. »Drva je vozu moj rajnik (pokojni) oče. Ma smo bolj vozili v Tržič. V Trstu je blo taku, da si pripeljal drva na plac (trg), kamor so prišli ljudje, odkupli, zvagali in potem si mogu peljet po mestu, lahko tudi eno uro z volom, preden smo prišli do hiše od kupca. In ko si pršu, si mogu nest drva v četrto, peto nadstropje. Medtem ko tisti, ki so vozili v Tržič, dolj je bla ladjedelnica in tu so prišli delavci iz nizke Italije in jim je država, ki jim je šla šaldu na roku, naredila tiste majbne hiške. In če se je peljalo drva v Tržič, ni bilo treba nost gor v nadstropja, ker so ble majbne hiške. Po vojni sem jaz pelju s prijatlem iz Komna, on je jemu deset in jaz štirinajst let, in sva peljala deset kvintalov drv in smo jih razložili pred hišo in smo šli. Ni nam blo treba nosit v peto ali šesto nadstropje. Moj oče je večina vozil dol, v Tržič« (Buda, 2004).

Razvoj prevoznitva je od občinskih oblasti zahteval izboljšanje cestne infrastrukture, ki je bila na Komenskem Krasu v izredno slabem stanju, o čemer piše tudi časopis Soča: »Spodnji Kras se mora šteti med one pokrajine naše dežele, ki so glede komunikacij, še jako na slabem. O železniški zvezi ni govora. Manjka tudi skladovnih cest, ki bi vezale spodnji Kras z gorenjim in s Furlanijo in posebno z industrijskim mestom Tržičem. Obstoječe občinske poti so skoro klanci, ki bi jih bilo treba radikalno popraviti, da bi bili primerni za promet z vozovi. /.../ Potreba po pomoči je torej neoporečna, toda tej potrebi nasproti stoje sila siromašni kraški prebivalci in torej ni pričakovati, da bi prenašali težka bremena, posebno ker so jim ujme zadnjih let uničile skoro vse pridelke, tako da ubogo prebivalstvo skoro ne more preživljati« (Soča, 13. avgust 1912).⁹

Poleg furmanstva in prevažanja kamna za gradnjo železnice se je na Krasu z industrijskim in urbanističnim razvojem Trsta in ostalih mest avstro-ogrske monarhije, ponovno pokazala možnost izkoriščanja kamna, ki so ga pridobivali v številnih kamnolomih —javah«.¹⁰ Iz

⁹ V nadaljevanju je avtor članka sicer priznal, da je oblast prispevala določene podpore, vendar jih je bilo premalo glede na slabo ekonomsko stanje kraškega kmeta, ki ga je bilo potrebno gospodarsko dvigniti. Iz članka je moč tudi razbrati, da so se občinske oblasti prizadevale pridobiti tudi železniško povezavo med čezalpsko železnico in furlansko nižino, ki bi potekala po kraški planoti oziroma med Štanjelom in Tržičem (Monfalcone), kar pa se v nadaljnjih letih ni zgodilo. Najbližja železniška postaja za krajane Gorjanskega je bila v Nabrežini.

¹⁰ Izsekavanje kamna v kamnolomih ima na Krasu dolgo tradicijo vse od časa rimske oblasti, ko so s kraškim kamnom zgradili Oglej, Ravenno, Rim in celo takratno Emono. Obrt je v srednjem veku izumrla, ponovno se je obudila v 18., večinoma pa v 19. stoletju. Po mnenju Davisa so bili v 18. stoletju lastniki kamnolomov Slovenci, v 19. stoletju pa so kamnoseška podjetja prevzeli Nemci in Avstrijci (Davis 1989: 66, 67).

Gorjanskega je veliko moških delalo v kamnolomu Cava Romana v Nabrežini, kasneje pa so se odprli tudi manjši kamnolomi v okolici vasi; v Gorjanskem sta bila kar dva. Čeprav je bilo delo v kamnolomih in obdelovanje kamna (kamnoseštvo) težavno delo, ki je od kamnarja in kamnoseka zahtevalo izredno veliko fizičnega napora in celodnevno odsotnost delavca, je Kraševcem prinašalo pomemben zaslužek. »Moj nono je delal v Cavi Romani, v Nabrežini. Bil je štancar in je veliko zaslužil, tako, da je lahko sezidal tole hišo. Bil je ves dan z doma, ob temi je šel in ob temi je prišu domu. Mi nismo bli lačni. Kdor je delal in imel plačo, je shajal boljše, kmetje so shajali slabše« (Grgič V., 2004), je takratne gospodarske razmere predstavila krajanka.

Delavci, ki so bili zaposleni v kamnolomih ali v drugih industrijskih obratih, (iz Gorjanskega jih je veliko delalo še v ladjedelnici v Trziču (Monfalcone) in v luki v Trstu), so zaživelij boljše življenje kot ostali prebivalci, katerih glavni dohodek je bilo kmetijstvo. K obuboženemu stanju kmetov so poleg slabih letin prispevali še za kmetijstvo neugodni naravni pogoji. Zato je kmetom pogosto zmanjkalo hrane. »Bla je mežerja (revščina). Moja mama je večkrat pravila, da jo je mogu strašno bolt trebuh, da ji je mati ocvrla eno jejce. Mogla se je nekako zleget, da ga je dobila, danes pa jih pojejo deset. Je velika razlika, se ne da niti primerjet« (Buda, 2004). Možnost dela v bližnjem Trstu je tako kot nalašč omogočalo dodaten zaslužek in izboljšanje gmotnega položaja kmečkih družin, predvsem tistim, ki so imele majhne posesti in večje število družinskih članov, ki so ostali brez zemlje. Z izboljšanjem življenjskega standarda tržaških meščanov ob koncu 19. in v začetku 20. stoletja so se v mestu naselila tudi kmečka dekleta in tam opravljala najrazličnejša dela, kot so čiščenje stanovanjskih prostorov, strežba v gostilnah, varstvo otrok in drugo. Mnoge kmečke žene pa so v Trst, pa tudi v Nabrežino in Križ, torej večje tržaške kraje, nosile poljske pridelke; z Gorjanskega predvsem mleko, jajca in maslo. »Moja nona je nosila mleko v Trst. Veliko ženske je nosilo mleko v Trst. Nekatero so nosile na Brje pri Komnu, od koder so potem Brke nesle v Trst. Vstale so ob eni uri ponoči in so nesle plenir (pletan koš, imenovan tudi jerbas) na glavi in tam na vrhu, na križišču za Šempolaj, so počivale. Tam je bil visok zid, da so lahko dale jerbas z glave. In potem so šle domu kasno. Bile so tudi noseče in tudi na poti so rodile, še teta od mojga oču je rodila. Je blo zelo kruto. To je blo najbolj težko za ženske, zato se je moja mama uprla, da ona ne bo nosila tako breme. Sestra od moje matere, ki je bla poročena v Tubljah, je velikokrat pravila, da enkrat, ku je nesla mleko, je ložla dol jerbas, da bi počivala in si ga nato ni mogla več dat gor. Ko je šel mimo delavec, ga je prosila, če bi ji lahko ložu gor jerbas. Potem ji je dal, jo čudno pogledu in reku: »Kaj ste pr pameti al ste zmešana«, tolko je nesla. Ni nesla le svoje mleko, temveč je tudi drugo odkupla, zidali so hišo in da je prinesla kakšen soud (denar) domov je nesla čim več. Nosile so do štirideset litrov mleka« (Buda, 2004). Pripovedovalec je tudi pripomnil, da se je njegova mama temu delu uprla, kar nam obenem pokaže, da so ženske s prodajo in z lastnim zaslužkom postajale že samostojnejše. To je pripeljalo do razkroja tradicionalnih kmečkih odnosov. Poleg tega se je s celodnevno ali tedensko odsotnostjo gospodarja spreminjala vloga žene, saj je prevzela moževa kmečka opravila. Tako so se sčasoma družinski odnosi vedno bolj demokratizirali in žena je imela glavno besedo pri vzgoji otrok in vodenju družinskega gospodarstva. »Moja nona je mogla bit dobra gospodinja, da je znala varčevat. Je mogla znat varčevat. Je bla nepismena, ma je hitro zračunala, kolko je zaslužila na mesec od mleka« (Grgič V., 2004).

Odhajanje v Trst in soočanje z meščanskim vsakdanom je od podeželanov zahtevalo drugačne oblike obnašanja in uglajenosti. Da v mestu ne bi občutili večjih kulturnih, pa tudi socialnih razlik, so si matere izrecno prizadevale, da bi svoje otroke naučile lepega obnašanja. »Naša mama nas je vedno učila, ko smo šli služit, da mormo bit delavni, pošteni, ne se kregat, moučet, kakšno potrpet ...« (Štrekelj, 2004). O prvem obisku Trsta pa se je vaščan spomnil naslednje zgodbe: »To je pravu en vaščan, tle s Gorjanskega. So imeli dosti žlahte (sorodnikov) v Trsti, in mama mu je rekla preden so šli: »Pepek, ko pridemo tje, glej, da boš lepu pozdravu«. Mati gre naprej in Pepek gre zad za nju in ko so prišli v Trst, je vseh pozdravljal. Mati se je ustavila in on se je zgovarju: »Saj ste rekla mati, da naj vseh lepo pozdravem, ko pridem v Trst.« Ona pa je tela reč, ko pridejo k žlahiti (sorodnikom), ne pa vseh ljudi« (Buda, 2004). Tudi sam je imel zanimivo izkušnjo ob prvem obisku mesta: »Ko sem jaz šel sem jemu sedem let. So mi dali v eni pekarni veliko čokolado. Rekli so mi, da bom mogu obešet smrkavu babu (poljubit smrkavo žensko). Taku so plašli otroke, ker so se v Trstu stalno obračali, ker je blo polno ljudi, in so se potem spotaknli

in padli. Temu se je taku reklo, ker je otrok pou na nusu» (Buda, 2004). Pripovedi nama pokažeta začudenost otrok nad množico različnih ljudi, ki so jih srečali v Trstu, in željo njihovih staršev, da bi se njihovi otroci v uglajeni meščanski družbi spodobno vedli in s tem zakrili svojo »kmečkost«, ki jih je v odnosu do prefinjene meščanske kulture označevala kot primitivnejši narod. Sicer pa je v tem obdobju veljala zelo stroga vzgoja otrok, ki se je kazala v izrednem spoštovanju do starejših. Mnogi pa so v Trstu svoj nižji socialni status poskušali zakriti z lepšo, nedeljsko obleko pa tudi urejeno zunanostjo. *»Ko sem šla prvič v Trst, imela sem petnajst ali šestnajst let, sem hotela imet permanente (trajno), takrat je blo to v modi, vsa dekleta moje generacije so to imele. In takrat sem si jih res nardila«* (Grgič V., 2004).

Ob prvih stikih podeželskega človeka z mestno kulturo zgodovinarica Marta Verginella opozori še na en pomemben segment, povezan z delavnostjo in marljivostjo, ki jo je zahtevalo delo v Trstu. Glede na poročila deželnih glavarjev, katarstrskih uradnikov pa tudi mestnih oblasti s konca 19. stoletja, naj bi bila revščina kmečkega prebivalstva nasledek nedelavnosti in ne le posledica naravnih nepravil, nerodovitnih tal in tržiščnih zakonov (Verginella 1987: 198). Vendar pri tem oblasti niso upoštevale miselnosti in načina življenja takratne tradicionalne agrarne družbe, ki je živela avtarkično življenje in si prizadevala le za najnujnejše preživetje. V začetnih desetletjih 20. stoletja pa se že spremeni miselnost kraškega kmeta, ki se je bil, v soodnosu z urbanim načinom življenja, prisiljen prilagoditi meščanskim vrednotam. Poleg tega so se priseljenci morali naučiti produktivnosti in večje delavnosti ter marljivosti, saj jih je v nasprotnem primeru čakal družbeni propad in padec na nižjo stopnjo socialne lestvice. Mesto jim žal ni nudilo tiste zaščite, ki so je bili vajeni v tradicionalni vaški srenji, temveč so postali kreatorji svojega življenja, ki je bilo v mnogih primerih odvisno tudi od njihove iznajdljivosti. *»Ko sem dobu prvo plačo, sem želu kupit mami darilo, da bi se pokazu, kaku sem bil delaven. Tam je bla ena ženska, ki je prodajala štofu (blago za obleke). In sem kupu. Ko sem pršu k sestri, ki je živela v Trsti, in ji pokazu, kaj sem kupu za mamo, se je začjela smejet, saj so me nategnli (ogoljufali), saj se je blagu trgalo. Je blo slabe kvalitete. Naslednji teden sem jaz to blagu produ drugi ženski«* (Fakin, 1996) se je svojih kupčijskih doživljajev spominjal pripovedovalec, ki se je v Trstu hitro učil novih moralnih vrednot. Pričujoča življenjska zgodba pa nam obenem tudi pokaže težavnost prilagajanja novim meščanskim vedenjskim vzorcem, ki so se razlikovali od podeželskih, kjer so bile goljufija, laži in kraja negativno označene moralne vrednote. Poleg tega bi bila žrtev kraje ali goljufije istega stanu, ki se je tudi sama komaj preživljala.

Na splošno pa so se vaščani strinjali, da je bilo življenje v času avstro-ogrske monarhije, ki je v duhu liberalizma svojim narodom dovoljevala dokaj samostojni gospodarski, politični in kulturni razvoj, bistveno ugodnejše kot v nadaljnjih letih. Čeprav krajanje niso živeli v bogastvu in izobilju, jim je industrializacija in urbanizacija bližnjega Trsta omogočala boljši ekonomski položaj. Na dobre življenjske razmere v tem času nas opozarjajo tudi letnice na vaških vodnjakih in vhodnih vratih domačij,¹¹ kar dokazujejo, da se je v tem obdobju precej gradilo in obnavljalo.

Na koncu kratke predstavitve nastalih družbenogospodarskih in tudi političnih sprememb lahko strnem, da je Trst s svojim industrijskim in urbanističnim razvojem močno sooblikoval življenje kraškega zaledja, predvsem v bližnjih lokalnih skupnostih, ki so pod njegovim vplivom gospodarsko, pa tudi kulturno obogatele. Iz raziskave, ki sem jo opravila na terenu v Gorjanskem, lahko spoznamo, da bi krajanje brez bližine Trsta in drugih industrijskih krajev (Tržiča (Monfalcone) in Nabrežine) le s težavo preživeli družbenogospodarske spremembe, s katerimi so se soočali ob koncu 19. in v začetku 20. stoletja. Gospodarski razvoj in s tem demografska rast Trsta, pa tudi ostalih večjih krajev, je predstavljal pomembno osnovo za razvoj tržišča za prodajo kmetijskih pridelkov, iskanje zaposlitve in s tem priložnosti za izboljšanje gmotnega položaja in

¹¹ Številne letnice na obokih vaških vodnjakov in vhodih v kraške domačije, ki segajo v obdobje druge polovice 19. stoletja, nas opozarjajo na ugodne gospodarske razmere na podeželju, ko se je z rastjo trgovine med mestom in kraškim podeželjem tudi v zaledju Trsta pričelo bolje živeti; bivališča so se povečala, opuščena je bila kamnita kritina, ki so jo nadomestili korci, uveljavljali so se zunanji znaki blagostanja, kakršni so bili portali (klesane "kalune" (kamniti oboki) in "portuni" (lesena vrata)).

osebnega uspeha. Z dnevnimi, tedenskimi pa tudi letnimi odhodi iz izvorne skupnosti in ločenosti od domačega kraja ter z vključevanjem v novo družbeno sredino so krajani postali del industrializacijskega procesa, ki jih je osvobajal vaške zaprtosti, ponižnosti in pokornosti. S tem se je bistveno spremenilo življenje vaške skupnosti, vloga med spoloma, odnosi s sorodniki, arhitektura naselij, prevozna sredstva itd. Obenem so se spremenile tudi vaške vrednote, morala in kar je nekoč predstavljalo »nemoralni, pogubni način življenja«, je postalo družbeno sprejemljivo. Proti temu so se sicer upirale nekdanje avtoritetne oblasti, predvsem cerkev, vendar sta se njen ugled in moč ob liberalnejših nazorih zmanjšala.

LITERATURA:

- DAVIS, C. James. 1989. *Vzpon z dna*. Ljubljana: Slovenska matica.
- FINZI, Roberto, Giovanni PANJEK. 2001. *La città dei gruppi 1719-1918 V: Storia economica e sociali di Trieste*. Volume I.. Trieste: LINT.
- GOMBAČ, Boris. 1993. *Trst-Trieste-dve imeni, ena identiteta: sprehod čez histografijo o Trstu 1719-1980*. Ljubljana: Narodni muzej; Trst: Tržaška založba.
- KALC, Aleksej in sodelavci. 2002. *Poti in usode. Selitvene izkušnje Slovencev z zahodne meje*. Koper-Trst.
- VERGINELLA, Marta. 1987. *Necesse est ut veniant scandala. Od kmečkega načina življenja k meščanskemu. Spreminjanje moralnih norm v Bregu ob koncu 19. stoletja. V: Jadranski koledar*. Str. 197-201.
- VERGINELLA, Marta. 1990. *Družina v Dolini pri Trstu v 19. stoletju. Zveza zgodovinskih društev Slovenije – Ljubljana, Odsek za zgodovino pri Narodni in študijski knjižnici – Trst*.

VIRI:

- Soča*, 25. februar 1911, št. 20.
- Za izboljšanje prometnih zvez na spodnjem Krasu. V: *Soča* 13. avgust 1912. št. 92.

INFORMATORJI:

- BUDA, Alojz. Gorjansko, leto rojstva: 1932, terenski zapisek: februar 2004;
- ČOTAR, Zora. Gorjansko, leto rojstva: 1930, terenski zapisek: februar 2004;
- FAKIN, Angel. Komen, leto rojstva 1909, terenski zapisek: september 1996;
- GRGIČ, Jožef. Gorjansko, leto rojstva: 1923, terenski zapisek: februar 2004;
- GRGIČ, Vanda. Gorjansko, leto rojstva: 1926, terenski zapisek: februar 2004;
- PERIC Ema. Brestovica pri Komnu, leto rojstva 1920, terenski zapisek: februar 2004;
- ŠTREKELJ, Darinka. Gorjansko, leto rojstva: 1921, terenski zapisek: februar 2004.